

ירושת הארץ וירושת התורה

ראשי פרקים

הקדמה

- א. מפקד בני ישראל - עם וארץ
- ב. תביעתן של בנות צלפחד
- ג. הקמת שם
- ד. הקמת שם על נחלה
- ה. אדם ואדמה
- ו. לדבקה בו
- ז. ירושת משה רבינו
- ח. בניהם של משה ואהרן
- ט. מורשה קהלת יעקב
- י. תורה וארץ ישראל - טובה חכמה עם נחלה

הקדמה

ירושה, נראית ממבט ראשון, העברת רכוש הקשורה בהפסקת החיים, כאשר אדם מת עוברים נכסיו לידי שארי בשרו. לימוד מעמיק יותר מגלה, שהירושה בתורה עוסקת דווקא בשאלת התמדת החיים, ובמשמעותם. העיסוק בנושא הירושה הוא עיסוק בדרך חיינו.

בדברים הבאים נעסוק בפרשיות בתנ"ך הקשורות לנושא הירושה, ובמקצת מסוגיות הגמ' בפרק יש נוחלין. לימוד זה מסייע להגדיר מהי ירושה, ומה משמעותה בדרך חיינו.

א. מפקד בני ישראל - עם וארץ

דיני הירושה מופיעים בתורה בחומש במדבר¹, כחלק ממעשה בנות צלפחד². מה משמעות העובדה שדיני הירושה באו בתורה אגב מעשה, ולא כחלק מפרשות אחרות העוסקות במשפטים? כדי לברר עניין זה, נבדוק תחילה, מה משמעותו של ההקשר בו נכתבה פרשת בנות צלפחד.

פרשת בנות צלפחד, מופיעה לאחר המפקד שנפקדו ישראל³. מה היתה מטרת המפקד? האם ישנו קשר בין המפקד לבין הפרשה שאחריו? רש"י⁴ קושר את המפקד למגפה שקדמה לו. המגפה היתה עונש לישראל על שזנו עם בנות מואב ועבדו לאלוהיהן⁵. רש"י מפרש שמטרת המנן היתה לדעת כמה

1. כ"ז ח"י"א.

2. שם שם א"י"א.

3. שם פרק כ"ו.

4. שם כ"ו א'.

נותרו אחרי המגפה - "משל לרועה שנכנסו זאבים לתוך עדרו והרגו בהן, והוא מונה אותן לידע מנין הנותרות".
מלבד דברי רש"י על הסיבה למנין, מבארת התורה לאחר תיאור תוצאות המפקד, למה שימשו תוצאותיו:

"וידבר ה' אל משה לאמר לחלק הארץ בנחלה במספר שמות לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט נחלתו איש לפי פקדיו יתן נחלתו אך בגורל יחלק את הארץ לשמות מטות אבתם ינחלו" (במדבר כו נב-נד)

חלוקת הארץ תהיה "במספר שמות", "לפי פקדיו" ו"לשמות מטות אבתם". מונחים אלה לקוחים מהמפקד שנערך זה עתה. המפקד משמש לצורך חלוקת הארץ. "לאלה תחלק הארץ" - "אלה" - הם המשתתפים במפקד, הם הזכאים לחלק בארץ.⁵

מצאנו שהמפקד שימש לשני דברים: הוא נקשר למה שמסופר לפניו - לדעת את מנין הנותרים מן המגפה, ולענין הנזכר בסופו - לחלוקת הארץ. חברו כאן יחד הצורך המיידי של העם, והצורך העתידי של ירושת הארץ. במבט ראשון, נראה ששני הנושאים מופיעים במקרה זה לצד זה. בסוף תקופת המדבר חטאו ישראל ונענשו במגפה, ובמקרה הגיע הזמן לקבוע מי הם יורשי הארץ. מבט נוסף מגלה שיש קשר בין הנושאים, ונעמוד על כך להלן.

ב. תביעתן של בנות צלפחד

מיד לאחר פירוט תוצאות המפקד, מספרת התורה על בנות צלפחד שתבעו חלק בארץ. אלה היו דבריהן:

"אבינו מת כמדבר והוא לא היה בתוך העדה הנועדים על ה' בעדת קרח כי כחטאו מת וכנים לא היו לו למה יגרע שם אבינו מתוך משפחתו כי אין לו בן תנה לנו אחזה בתוך אחי אבינו" (שם כז ג-ד)

כפי שראינו, צוה הקב"ה לחלק את הארץ לאלה שנמנו במפקד. במפקד נמנו "כ"ח יצא צבא בישראל"⁶, כלומר רק הגברים. על פי דין תורה אין בת ירושת נחלה. לצלפחד היו רק בנות, ולכן לא הובאו בחשבון יורשי הארץ. כשראו בנותיו שאינן מקבלות חלק בארץ, באו וקבלו על כך. לא למען עצמן תבעו בנות צלפחד נחלה, הן ידעו שלהן עצמן אין זכות זו מגיעה⁷, הן דרשו בשם אביהן ולמענו, כדי שלא יגרע שמו, שהרי הארץ נתחלקה ב"מספר שמות".
בתשובת ה' למשה על מעשה בנות צלפחד נכללים דיני ירושה. אחד מדינים אלה, פותר את בעיית משפחת צלפחד: כאשר אין בן, עוברת הנחלה אל הבת.

5. שם כ"ה א-ט.

6. בתאור תוצאות המפקד, מופיעה המלה "פקודיהם" מספר פעמים. למשל בפרק כ"ו פסוקים ז', י"ח, כ"ב, ועוד. המנין כולו נעשה "לבית אבותם" (שם ב'). אף שהביטוי "במספר שמות" אינו מופיע במפורש בתיאור המפקד, ברור שמפקד זה נעשה לפי שמות, בדומה למפקד בתחילת ספר במדבר, א' ב', עיי"ש.

7. כדעת ר' יונתן ספרי במד' קל"ב. עיי' בסוגיית הגמ' ב"ב קי"ז ע"א וע"ב. פרשת המפקד והקשר בינה לבין פרשת בנות צלפחד, נידונה בהרחבה בגמרא.

8. שם כ"ו ב'.

9. ב"ב קי"ט ע"ב: דרשניות היו, שהיו אומרות אילו היה לו בן לא דברנו.

נמצאנו למדים, שדיני הירושה הובאו בתורה אגב מעשה העוסק בירושתה של ארץ ישראל¹⁰. ודאי לא מקרה הוא שהתורה בחרה ללמדנו הלכות ירושה דווקא ביחס לארץ. לבחירה זו משמעות רבה ביחס להבנת מושג הירושה.

ג. הקמת שם

כדי להבין את תביעתן של בנות צלפחד שלא ייגרע שם אבינו מתוך משפחתנו, עלינו לבאר מהי 'הקמת שם', וכיצד היא קשורה לדרישתן "תנה לנו אחזה". בחלק מההופעות של המלה 'שם' פירוש המלה הוא זכרון, פרסום. כך אמרו בוני מגדל בבל (בראשית י"ד): "הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם", אפשר שזו גם משמעות הברכה שברכו הזקנים את בעז במגילת רות (ד י"א): "ועשה חיל באפרתה וקרא שם בבית לחם".

למלה 'שם' ישנה משמעות רחבה יותר בביטוי 'להקים שם'. צאצאיו של אדם מקימים את שמו. בניו ובנותיו הם ההמשך שלו, הם עומדים במקומו כאילו הוא עצמו ממשיך לחיות. הקמת השם אינה רק לזכרון, אלא אפשר לראות בה את השלמת החסר, את המשך קיומו של המת. משמעות המלה 'שם' כאן, היא מהות פנימית. התורה העידה על אדם הראשון שקרא שמות לכל בעלי החיים "וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו" (בראשית ב י"ט). "והוא הכיר טבעם וקרא להם שמות, כלומר השם הראוי להם כפי טבעיהם"¹¹. השם מבטא את המהות הפנימית. הקמת שם משמעה המשך קיום מהותו של האדם, אם לא בו עצמו, לפחות בבניו או במי שמקים את שמו¹².

עיקרון זה מומחש יפה בדיני יבום: כאשר אדם מת ללא בנים, צריך אחיו של המת לשאת את האלמנה. הבן שנולד כתוצאה מזיווג זה, נחשב כאילו הוא בא במקומו של המת. "והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת ולא ימחה שמו מישראל" (דברים כה ו). פירושו של הפסוק על פי פשוטו הוא, שהבכור שנולד ליבם וליבמתו, קם על שם המת, דהיינו ממלא את מקומו¹³. כאשר אין היבם רוצה ליבם, אומרת היבמה: "מאן יבמי להקים לאחיו שם בישראל..." (שם שם ז). על פי פשוטו, סרוב היבם לשאת את יבימתו לאשה, אינו מאפשר העמדת צאצאים שיקימו את שם המת.

תפיסה זו עומדת גם ביסוד סוגיא בפרק יש נוחלין (ב"ב קח:). הסוגיא דנה בשאלה איזה קרוב של המת קודם בירושה. במהלך הדיון, מקשה הגמי מדוע לא יוקדם אחיו של המת לבנו, שהרי אחי המת קם תחתיו ליבום ובנו לא. הגמי משיבה שכל דין היבום הוא רק כשאין בן, ואילו כאשר יש בן פטורה האלמנה מן היבום,

10. חז"ל עמדו על כך שבנות צלפחד זכו שתאמר פרשת חלות על יזו. משום "מגלגלין זכות ע"י זכאי" (ספרי במדבר קל"ג). מודגש שם. שהן "חיבבו את ארץ ישראל".

11. רמב"ן שם שם כ'.

12. ע"י דבברי הרמב"ן ברא' ל"ח ח', ובדברי האברבנאל בדברים כ"ה ה' בדי' ואמנס טעם היבום. לפי דברינו, אפשר שהפסוק שצוטט למעלה ממגילת רות. "וקרא שם בבית לחם". פירושו הקם את שם המת. מחלון. ע"י במאמרו של ג. ח. כהן "קריאת שם במגילת רות". בתוך "עיוני מקרא ופרשנות", אוניברסיטת בר אילן. כרך ב' עמ' 151 ואילך.

13. כפי' הרשב"ם שם. ע"י ברמב"ן שכתב שאין כוונת הפסוק לומר שצריך לקרוא לבן שיוולד כשם המת. שהרי בנם של בעז ורות לא נקרא בשם מחלון.

ומסיבה זו קודם הבן לאח בירושה. פירוש דברי הגמ' הוא, שהבן מקים את שם אביו בעצם קיומו. האח, לעומת זאת, צריך ליבס כדי להקים את שם אחיו¹⁴. כך מצאנו גם במגילת רות. כבר העלה הרמב"ן (בראשית לח ח), שנישואי רות ובעז היו מעשה דומה ליבוס. אף שבעז לא היה אחי מחלון בעלה של רות, מ"מ היה אחד הקרובים ביותר. נישואי רות ובעז באו, כמו ביבוס, על מנת להקים את שם המת. כדברי בעז (רות ד ט):

"וגם את רות המאביה אשת מחלון קניתי לי לאשה להקים שם המת על נחלתו ולא יכרת שם המת מעם אחיו ומשער מקומו"

מטעם זה, ביקשה רות מבעז שישא לה, בלשון גאולה (שם ג ט):

"ופרשת כנפך על אמתך כי גאל אתה"

רות לא רצתה להנשא לבעז נישואין סתמיים, אלא נישואין של גאולה. על משמעותה של גאולה נעמוד להלן. משמעות הדבר לעניין הקמת השם היא, שהבן שיוולד מנישואי רות לבעז יקים מחדש את שמו של בעלה. רות לא היתה חייבת להקים את שם בעלה, שהרי בעלה מת ולא השאיר אחים, ומדין התורה היא פטורה מן היבוס. למרות זאת, החליטה רות לעשות לפני משורת הדין, ולהנשא כך שבנה יקים את שם המת. בעז הבין שהמעשה שעושה רות הוא לפני משורת הדין, ושיבח אותה על החלטתה, באמרו (שם ט ט): "ברוכה את לה' בתי היטבת חסדך האחרון מן הראשון לבלתי לכת אחרי הבחורים אם דל ואם עשיר". בכך ביטא בעז את הסכמתו לבקשתה של רות, לשאתה נישואים של גאולה באופן שבנס יחשב ממלא מקומו של מחלון.

לאחר שנולד בנם של רות ובעז, אמרו שכנותיה של נעמי (שם ד ט): "יולד בן לנעמי". בנה של רות בא במקום מחלון והרי הוא כבנה של נעמי¹⁵.

ד. הקמת שם על נחלה

כדברי בעז מודגש עניין נוסף: הקמת שם המת היא על נחלתו. בעז לא התחייב לרות מיד בהיותם בגורן שישאנה לאשה, כי היה גואל קרוב ממנו¹⁶. מקור המונח גואל הוא בספר ויקרא (כה כה):

"כי ימוך אחיך ומכר מאחזתו וכא גאלו הקרב אליו וגאל את ממכר אחיו"

הגואל הוא הקרוב עליו מוטלת החזרת שדה שנמכר לזר לידי המשפחה שמכרה אותו. לאחר המפגש בין בעז לרות בגורן, בא בעז לשער בית לחם וניהל משא ומתן עם הגואל הקרוב על גאולת שדה אלימלך. בתחילה הסכים הגואל לגאול את השדה. בשלב זה העמיד בעז מכשול (רות ד ה): "ויאמר בעז: ביום קנותך השדה מיד נעמי ומאת רות המואביה אשת המת קנית להקים שם המת על נחלתו".

14. עיי' בתוס' שם בדיה כלום. בסוגיא שם ישנו עיקרון נוסף: הקירבה - "הקרוב קרוב קודם". בגלל עיקרון זה, קודם אבי המת לאחיו בירושה. יש לעיין האם עיקרון הקרבה מנותק לחלוטין מעיקרון הקמת השם. עיי' למשל בדברי הרמב"ן בפירושו על התורה במד' כ"ז ט': הירושה היא בשלשלת הזרע ולא בצדדים. בפשטות, כוונתו לעיקרון הקירבה: האב קרוב יותר לבנו המת מאשר האחים. אך ניתן לפרש ש"שלשלת הזרע" עניינה הוא הקמת שם במונח המשפחתי: מן הראוי שרכוש הבן יחזור לאביו כדי שהאב יחזור ויחילנו, וכך מתקיים יותר שמה של המשפחה כולה.

15. הרמב"ן (ברא' ל"ח ח'), רמז לכך במילים "חזה ענין בעז וטעם נעמי והשכנות".

16. רות ג' י"ב.

טענת בעז היתה, שיש לתת עדיפות לקרוב המשפחה שיסכים לא רק להחזיר את השדה לידי בני המשפחה, אלא גם לשאת את רות לאשה, ולהקים על ידי כך את שם המת על נחלתו. בעז הציע לדאוג לא רק לאדמה אלא גם לאדם¹⁷. שני הדברים ביחד: גאולת השדה והקמת שם המת על הנחלה, יוצרים שלמות אחת. שמו של מחלון יוקם ע"י כך שהבן שיוולד לרות ובעז יחשב לבנו, וגם ע"י כך שבן זה ישב על האדמה עליה היה אמור מחלון לשבת.

מצאנו, אם כן, שתי משמעויות להקמת שם: המשמעות הבסיסית של המונח היא קיום זרעו של האדם, או בהעדר זרעו הישיר, זרע קרוב לו. משמעות רחבה יותר היא הקמת השם על הנחלה. אין די בכך שיש לאדם זרע. על זרעו לשבת על נחלתו, וכך נקרא שמו על הנחלה.

חלוקת הארץ "במספר שמות" בנויה על עיקרון זה: כל משפחה וכל אדם מקבלים נחלה עליה יקרא שם. בנות צלפחד רצו להקים את שם אביהן במונח הרחב של הקמת שם. זרע יש לאביהן, אך אין די בכך, שהרי שמו יגרע מתוך המשפחה אם זרעו לא יירש את אדמתו. בקשתן היתה, ששם אביהן לא יגרע מתוך משפחתו, ע"י כך שהן תקבלנה את נחלתו. כתשובה לדבריהן חידשה התורה, שכאשר אין בן, יקימו הבנות את שם אביהן ע"י כך שיירשו את נחלתו.

ה. אדם ואדמה

עניין הקמת שם על נחלה דורש הסבר. מדוע אין די בכך שיש לאדם זרע המקים את שמו? מה משמעות הדרישה שזרע זה יחיה דווקא באותה נחלה? ראינו לעיל¹⁸, שנחלות ישראל חולקו על פי ה' בגורל. על פי דיני התורה צריכים כל שבט ומשפחה לשבת על נחלתם לנצח. אם נמכרה נחלה לזר, מוטל על המשפחה לגאול את השדה, ואף אם לא עשו זאת, עתידה הנחלה לשוב אל המשפחה ביוביל¹⁹. בגלל עיקרון זה, חששו זקני שבט מנשה מכך שבנות צלפחד תקבלנה נחלה:

"והיו לאחד מבני שבטי בני ישראל לנשים ונגרעה נחלתן מנחלת אבותינו ונוסף על נחלת המטה אשר תהיינה להם ומגרל נחלתנו יגרע. ואם יהיה היכל לבני ישראל ונוספה נחלתן על נחלת המטה אשר תהיינה להם ומנחלת מטה אבותינו יגרע נחלתן" (במדבר לו ב-ד).

אם יתחתנו בנות צלפחד עם בעלים שאינם ממטה אביהן, יהיו בניהן שייכים לשבטי הבעלים, ונמצאת נחלת מטה מנשה מתמעטת. גם בשבט שלם, כמו אצל אדם פרטי, שייך עניין מיעוט השם. כאשר השבט אינו ממשיך לשבת על נחלתו, משהו נגרע משמו, מקיומו כשבט²⁰.

17. נושא היחס בין האדם לאדמה בולט במגילת רות כולה. כבר בתחילת המגילה נוטש אלימלך וביתו את ארץ יהודה והולך לגור בַּשָּׂדֵי מואב. רוב ההתרחשויות במגילה היו בשדה: בפרק ב' של המגילה אנו שומעים על בעז הפוגש את רות בשדהו, לשם באה רות כדי ללקט בשיבולים. בפרק ג' באה רות אל גרנו של בעז כדי לבקשו שישאנה לאשה.

18. במד' כ"ו נ"ד-נ"ה.

19. ויקרא כ"ה כ"ה-כ"ח.

20. ישנם הרבה קוי דמיון בין פרשת בנות צלפחד בפרק כ"ז, לבין המשכה בפרק ל"ו. גם בלשון וגם בענין. הרי כמה דוגמאות: בשני המקומות מופיעה לשון קריבה: ותקרבה בנות צלפחד (כ"ז א') - ויקרבו ראשי האבות .. (ל"ו א'). שני המעשים היו לפני משה והזקנים. בשני

תשובת ה' היתה, שבנות צלפחד תנשאנה לגברים ממשפחת מטה אביהן בלבד. ציווי זה לבנות צלפחד, מלווה בהסבר:

"ולא תסב נחלה לבני ישראל ממטה אל מטה כי איש בנחלת מטה אבתיו
דבקו בני ישראל"²¹.

האדם **דבק** באדמתו, הוא ואדמתו חד הם. כך בעם ישראל כולו, שנצטווה לשבת דווקא בארץ ישראל²², וכך בשבט ובאדם הפרטי. אין התורה רואה את ישיבת האדם על נחלתו כענין מקרי. אדמת הארץ נתחלקה בגורל על פי ה'²³, כך שכל אדם וכל שבט יושבים במקומם הראוי להם²⁴. בני האיש אחריו, ממשיכים לדבוק באותה אדמה, וכך מוקם שם האיש ומשפחתו על אדמת המשפחה. משמעותה של הקמת השם היא איפוא קביעות, נצחיות. אע"פ שאין אדם יחיד חי לעולם, מכל מקום קיום זרעו על האדמה יכול להיות נצחי. כל אדם יכול להיות חלק מקיומה הנצחי של משפחתו ומקיומו הנצחי של עמו ביושבם על אדמתם לעולם.

נמצאנו למדים: חלוקת הארץ היתה "במספר שמות" ו"לשמות מטות אבותם"²⁵. אין זו צורה טכנית של חלוקה, אלא ביטוי למהות הקשר בין עם ישראל לארצו. בנות צלפחד ביקשו להקים את שם אביהן על נחלתו בארץ ישראל. אגב מעשה זה נכתבו דיני ירושה בתורה. מכאן אנו לומדים שדיני ירושה

המעשים הצדיק הקביה את הטוענים ובאותה לשון: כן בנות צלפחד דברת (כ"ו ו'). - כן מטה יוסף דברים (ל"ו ה'). בעניין השם: זקני שבט מנשה השתמשו בלשון "ונגרה נחלתו ... ומגדל נחלתו יגרה" (ל"ו ג'). בה השתמשו בנות צלפחד: "למה יגרה שם אבינו" (כ"ז ד'). כשם שיש גריעת שם אצל אדם פרטי, כך נגרה משהו מן השבט כאשר חלק מנחלתו יעבור לשבט אחר ויקרא על שמו.

21. שם שם ז', ופסוק דומה שם שם ט'.

22. ה' אמר לאברהם אחרי שצוה עליו ללכת לארץ ישראל "ואגדלה שמך" (ברא' י"ב ב'). יתכן שאין כאן רק פרסום, שיהיה שמו נודע, אלא גם קריאת שם אברהם במקום הראוי לו, בנחלתו. כאן, בארץ ישראל, יבוא אברהם לידי קיום יעודו. יש המפרשים שחטאם של דוד הפלגה, שאמרו "ונעשה לנו שם פן נפוג על פני כל הארץ" (שם י"א ד'). היה, שחשבו שיעשו להם שם - ימלא את יעודם, אם יהיו כולם במקום אחד. רצון ה' היה שבני האדם ימלאו את הארץ. על כן גרס להם להתפורר (ע"י בפירוש העמק דבר שם שם א'). לפי זה גם בלשונות "גידול שם" ו"עשית שם" ישנו היבט דומה להקמת שם.

23. השהה לגורל שהפיל יהושע בשילה: "אשליך לכם גורל לפני ה' בשלה ... וישלך להם יהושע גורל בשלה לפני ה'" (יהו' י"ח ח"י'). תיאור הגורל בדברי חז"ל נמצא בפרק יש נחז"ל, ב"ב קכ"ב ע"א.

24. ע"י בברכות יעקב לבניו, ובברכות משה לשבטימי לפני מותו. ברכות אלה עוסקות הן בתכונותיהם של השבטים והן בתכונות נחלתם. בירושלמי יומא פ"ד ה"א, בסוגיא מקבילה לסוגיא הנ"ל ב"ב, נאמר: א"ר אבין: אילמלא שנתן הקב"ה חן כל מקום בעיני יושביו לא היתה ארץ ישראל מתחלקת לעולם. ותני כן: ג' חיינו הן, חן אשה בעיני בעלה, חן מקום בעיני יושביו, חן מקח בעיני לוקחיו. בבבלי סוטה ב' ע"א: אמר רב יהודה אמר רב: ארבעים יום קודם שצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני בית פלוני לפלוני שדה פלוני לפלוני. ע"י בתוס' ב"ב מד' ע"ב ח"ד דלא, לכל אדם ד' אמות קרקע בארץ ישראל, וע"י בדברי ר' צדוק הכהן מלובלין, בספר "דברי סופרים", אות ג'.

לכאורה היה מקום להוכיח עיקרון זה מהפסוק בבראשית ג, יט: "כי עפר אתה ואל עפר תשוב" אך ע"י בפרד"א פ"א: "התחיל לקבץ עפרו של אדם הראשון מארבע כנפות הארץ, ללמדך שכל מקום שצריך אדם ובא קצו להפטר מן העולם משם הוא עפר גופו ולשם הוא חזרו". מדרש זה רואה בבריאת האדם מן האדמה סימן לחוסר שייכות למקום מסויים. כל מקום מקומו הוא ומאדמתו נוצר. בכל זאת לא כך הוא בישראל. ע"י בפרשת איש האלקים שבא מיהודה, שנתקלל "לא תבוא ונלדתך אל קבר אבתיך" (מל"א ג, כב). מסתבר שאין ענינו רק בכך שלא נקבר עם משפחתו, אלא גם בזה שלא נקבר בנחלת המשפחה.

25. הערה 6.

אינם (רק) דאגה למקבל הירושה, אלא בעיקר הבטחת המשכיות שמו של המוריש, או של משפחת המוריש²⁶, ולמעשה של עם ישראל כולו, על נחלתם.

ג. לדבקה בו

בנוסף לדבקות בנחלה שמצאנו לעיל, מופיעה לשון דביקות בתורה גם ביחס לקב"ה - "ולדבקה בו" (דברים י"א כ"ב, ל ט), וביחס לאשה "ודבק באשתו" (בראשית כ כד). לא מקרה הוא שהכתוב משתמש באותה לשון, הן ביחס לאשה והן ביחס לאדמה. האדם דבק באשתו וכך מקים את ביתו, את משפחתו²⁷. משפחה זו תדבק באדמתה לדורי דורות, וכך תקום שלמות: יוקם שם המשפחה ושמות בני המשפחה על אדמתם. דבקות קשורה אפוא לעניינים היסודיים שבחיים: למשפחה, לאדמה, וכמובן גם למקור החיים - ה'.

דבוקיות אלו תלויות זו בזו. ביחס לדבקות בין איש לאשה, ידועים דברי ר' עקיבא (סוטה ט'): "איש ואשה, זכו שכינה ביניהן לא זכו אש אוכלתן". רש"י שם מפרש שכאשר "זכו ללכת בדרך ישרה שלא יהא הוא נואף והיא נואפת" אז שכינה ביניהם. הדבקות בין איש ואשה היא תנאי להשראת שכינה ביניהם. המשפחה היא המאפשרת הקמת שם על הנחלה. כלומר: הדבקות שבין איש ואשה היא תנאי לדבקות המשפחה באדמתה. כך הוא גם בענין ארץ ישראל. ישיבת ארץ ישראל היא תנאי לדבקות בה' - "ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגריך את כל ארץ כנען לאחוזת עולם והייתי להם לאלקים" (ברא' י"ח) - "אם נכנסין בניך לארץ הן מקבלין א-להותי ואם לאו אינם מקבלים" (ב"ר מז). וכן להפך: דבקות בה', היא תנאי לדבקות בארץ. הרבה פעמים נזכר בתורה שרק אם ילכו ישראל בדרך ה', יזכו לשבת בארץ. במקום אחד, נקשר הדבר באופן ישיר למעשה בנות מואב (דברים ד א-ה):

"ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים...למען תחיו וכאתם יירשתם את הארץ...ענייכם הראות את אשר עשה ה' בבעל פעור כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו ה' אלקיך מקרבך. ואתם הדבקים בה' אלקיכם חיים כלכם היום. ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים.. לעשות כן בקרב הארץ אשר אתם באים שמה לרשתה .

הדבקות בה' היא תנאי לחיים, והיא מופיעה בקשר לירושת הארץ. רק מתוך דבקות בה' ירשו ישראל את הארץ.

לפי זה, מתבאר הקשר בין מה שקדם למפקד בני ישראל, למה שאחריו. משה נצטווה למנות את ישראל לאחר המגפה "לידע מנין הנשארים", ולהשתמש בתוצאות אותו המנין לחלוקת הארץ. כדי שיוכלו ישראל לדבוק בארץ, צריכים הם להיות ראויים לכך, להיות דבקים בה'. המגפה סילקה את אלה שקילקלו בשתי דבוקיות: זנו עם בנות מואב, ועבדו ע"ז. עכשיו נטהרו ישראל מטומאתם, ונעשו ראויים לדבוק בארץ בלא שתקיא אותם²⁸. רק כאשר ישראל ראויים לכך,

26. השוה דברי ספר החינוך במצוה ת' מצות דיני נזילות, בשרשי המצוה.

27. השוה לדברי ר' יוסי (שבת קי"ז): מימי לא קריתי לאשתי אשתי... אלא לאשתי ביתי.

28. "ולא תקיא אתכם הארץ בטמאכם אותה" (ויקרא י"ח כ"ח). לשון טומאה נאמרה בתורה ביחס לזנות ולע"ז. ע"י שבעות ז' ע"ב: "וכפר על הקדש מטומאות בני ישראל (ויקרא ט"ז ט"ז). יש לי בעיני זה להביא שלש טומאות: טומאת ע"ז וטומאת גילוי עריות וטומאת שפיכות דמים. בע"ז הוא אומר למען טמא את מקדשי (שם כ' ג'). בגילוי עריות הוא אומר ושמרתם את משמרתי לבלתי עשות מחקות התועבות אשר נעשו לפניכם ולא תטמאו בהם (שם י"ח ל')

ישנו קשר של קיימא בינם לבין אדמתם. הקשר בין האדם לאדמתו ובין העם לארצו, אינו קשר של תועלת בלבד, אלא קשר של יעוד. "שכינה ביניהם" הוא תנאי נחוץ לא רק להצלחת זיווג שבין איש לאשתו, אלא גם להתמדת הקשר בין עם ישראל לארצו. הירושה בישראל מבטאת, איפוא, את הקשר המתמיד בין העם והארץ, האחוז בקשר הנצח בין ישראל לאלוקיו.

ז. ירושת משה רבינו

עד כאן עסקנו בקשר בין דיני הירושה לבין הפרשה בה הם מופיעים והפרשה הקודמת לה. הבט נוסף של נושא הירושה, מתגלה מתוך לימוד מה שבא לאחר פרשה זו.

מיד אחרי מעשה בנות צלפחד, מצוה הקב"ה על מיתתו של משה. על סמיכות הפרשות עמד רש"י:

כיון שאמר הקב"ה נתן נתן להם (=נחלה לבנות צלפחד), אמר: אותי צוה המקום להנחיל. שמא הותרה הגזירה ואכנס לארץ? אמר לו הקב"ה: גזרתי במקומה עומדת.

משה טעה לחשוב, שהעובדה שנצטווה לעסוק בנחלת בנות צלפחד נובעת מכך שהקב"ה התיר גזירתו, והוא עתיד להכנס לארץ. מיד עמד משה והתפלל לה' שיתיר לו לבוא לארץ ישראל²⁹. הקב"ה השיב שהגזירה במקומה עומדת, וציוה על מיתתו של משה. משה נצטווה לעסוק בירושת הארץ לא משום שגזירת ה' הותרה, אלא להיפך - עליו להשלים עניין זה לפני הסתלקותו.

כשהבין משה שלא יזכה להכנס לארץ, תבע למנות לו מחליף³⁰. תפקידו של יהושע יהיה לא רק להמשיך להנהיג את העם במקום משה, אלא גם להנחיל לישראל את ארצם, "וצו את יהושע וחזקה ואמצהו כי הוא יעבר לפני העם הזה והוא ינחיל אותם את הארץ אשר תראה" (דברים ג כח).

אנו פוגשים כאן הבט נוסף של נושא הירושה (ואף הוא מופיע בקשר לירושת הארץ): לא ירושת נחלה, אלא **ירושת תפקיד**.

את תפקידו של משה יורש משרתו-תלמידו, יהושע. יהושע אינו יורש רק את שלטונו של משה, אלא גם את הצד הרוחני שלו. יהושע ליווה את משה שנים ארוכות: היה משרתו של משה³¹, וקינא לכבודו³². הסיבה שנותן ה' למינוי יהושע היא, שהוא "איש אשר רוח בו"³³, והכתוב מעיד עליו שהיה "מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו"³⁴. התורה העידה על יהושע שרוח חכמתו, ממשה באה.

29. "עברות אלה הן מהעברות שבגלגלן גלו ישראל מארצם. שגרמו ניתוק בין ישראל לארץ. "בעון גילוי עריות וע"ז ... גלות בא לעולם" (שבת לג).

30. רש"י רומז לכך שמקומה של תפילת משה המוזכרת בתחילת פרשת ואתחנן (דברים ג' כ"ג-כ"ח), הוא כאן. אלא שדברי תורה עניינם במקומם ועשירים במקום אחר.

31. הלשון בה מבקש זאת משה חריגה: וידבר משה אל ה' לאמר (במד' כ"ז ט"ו). לא מצאנו אדם המדבר אל ה' בלשון זו, (עי' בספרי פנחס פ"ט קל"ח. רשימה של ביטויים דומים שנאמרו ע"י משה לה') והיא מבטאת עצמה רבה.

32. שמות ל"ג י"א

33. במד' י"א כ"ח-כ"ט.

34. במד' כ"ז י"ח.

35. דבר' ל"ד ט'

הירושה הרוחנית, ירושת משה אותה קיבל יהושע, באה בפרשת פינחס כהמשך ובמקביל לירושה הגשמית של כלל העם - ירושת הארץ. מסמיכות הפרשיות, למדנו על קיומם של שני סוגי ירושה: ירושת נחלה, וירושת רוח³⁵.

בפרק יש נוחלין (ב"ב קס"ז), נוצרת השוואה בין שני סוגי הירושה:

אמר רבי יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי: כל שאינו מניח בן לירשו הקב"ה מלא עליו עברה.
ר' יוחנן מוכיח את דבריו:

כתיב הכא "והעברתם את נחלתו לכתו" (במדבר כג ח) וכתיב התם "יום עברה היום ההוא" (צפניה א טו) "אשר אין חליפות למו ולא יראו אלקים" (תהילים נה ט).

ר' יוחנן בשם רשב"י דורש את לשון "והעברתם", שנאמרה בפרשת דיני ירושה על מי שמת ואין לו בן, כלשון עברה, כעס. הקב"ה מעניש אדם בכך שלא יהיה לו בן. עונש זה דומה ל"יוס" בו יפקוד ה' על הרשעים³⁶. הגמי ממשיכה ומביאה מחלוקת על תכנו של הלימוד המשוה בין "והעברתם" ל"יוס עברה":

... רבי יוחנן ור' יהושע בן לוי, חד אמר כל שאינו מניח בן,

וחד אמר כל שאינו מניח תלמיד.

למסקנת הסוגיא, ר' יוחנן הוא הסובר שהקב"ה מלא עברה על מי שלא מניח תלמיד. לר' יוחנן עצמו לא היו בניס, והוא מעמיד אותנו על אפשרות אחרת של ירושה, ירושת הרוח, ע"י תלמיד³⁷.

ההקבלה בין ירושה משפחתית לבין ירושתו של תלמיד הממלא מקום רבו, יסודה בלימוד ההקשר של פרשת הירושה בתורה, ועל כן אין זה מפתיע שאנו מוצאים נושא זה גם בגמי בפרק יש נוחלין, העוסק בדיני הירושה.

35. ע"י בבכורות נ"ב ע"ב. "קרי רמי בר חמא עליה דרב ששת: טובה חכמה עם נחלה", שהיה בקיא בברייתות. ע"י רש"י ותוס' שם. ידיעת התורה נקראת נחלה, כפי שמצאנו שיטתה הקבלה בין ירושתו הרוחנית לבין ירושת הארץ. מצאנו שהתורה עושה שם לאדם: "אמר ר' יוחנן: כל מי שהוא עוסק בתורה בעולם הזה ... לעתיד לבוא ... מוליכין אותו לבית מדרשו של שם ועבר, ושל אברהם ויצחק ויעקב, ושל משה ואהרן, ועד היכן? עד (דה"א יז, ח) ועשיתי לך שם גדול כשם הגדולים אשר בארץ" (שהש"ר פ"ו). ר' יוחנן סובר שלימוד התורה עושה שם לאדם. וע"י בזהר וישב קפ"ז ע"ב, את הפסוק ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם, דורש הזהר על תורה ומעשים טובים.

36. צפניה שם.

37. הגמי מוכיחה שר' יוחנן הוא שאמר כל שאינו מניח תלמיד, משום שהיה אומר: דין גרמא דעשיראה ב"ד.

מבאר הרשב"ם: "נשאר אצלו שן אחד מבניו ובו היה מנחם למרי נפש האבלים שהשן של מת אינו מטמא ... וכיון דר' יוחנן לא הניח בן, אם איתא דסבירא ליה דמי שלא הניח בן נקרא לא ירא אלקים, לא היה אומר לבריות ..."

על פי זה מובן יותר גודל הסרגייה בחיי ר' יוחנן כשמת תלמידו הדגול ר' שמעון בן לקיש, מחמת שהקפיד עליו ר' יוחנן. תגובתו של ר' יוחנן היתה קשה: "הוה קאזיל וקרע מאניה וקא בכי ואמר: היכא את בר לקישא היכא את בר לקישא והוה קא צוח עד דשף דעתיה מיניה" (ב"מ פ"ד ע"א, היה הולך וקרע בגדיו, ובכה ואמר: היכן אתה בן לקיש היכן אתה בן לקיש, והיה צוח עד שיצאה דעתו ממנו). על פי פשט הגמרא שם, ארע מעשה זה לאחר שר' יוחנן מצא שאין מי שיכול להחליף את ר"ל. מדברי ר' יוחנן המובאים כאן, מתברר שהבין שעם מותו של ר"ל לא נותר לו תלמיד הראוי לרשת אותו.

התורה איחדה בין הירושות עיני הפקדת האב על לימוד התורה של בנו - "ושננתם לבניך"³⁸. ולא עוד, אלא שמצות תלמוד תורה נלמדת מהחובה ללמד את הבנים³⁹. נמצא שכל אדם מחוייב לדאוג להעביר לדורות הבאים אף את התורה, בנוסף לנחלה.

למרות העובדה שהאב מחוייב בהנחלת התורה כשם שנחלתו עוברת לבניו, מובן שישנם הבדלים בין העברת נחלה לדורות הבאים לבין העברת התורה. נחלה עוברת מאליה, ואילו את התורה צריך ללמד⁴⁰. נחלה עוברת לבנים, בעוד התורה עוברת לתלמידים ולא דווקא לבנים⁴¹.

כבר ראינו לעיל, שללא דבקות בה', לא תתכן דבקות בארץ. התחדש כאן, שישנה אחריות להנחיל את הדבקות בה', ללמדה לדורות הבאים. האב אחראי ללמד את בנו תורה, ומי שמסוגל לכך, צריך להעמיד תלמידים⁴². הן במישור הפרטי והן במישור הלאומי, עומדת הנחלת התורה בהקבלה להנחלת הארץ. הנחלת ירושת הרוח, באה ביחד עם הנחלת הארץ, ומקנה לה את משמעותה.

ח. בניהם של משה ואהרן

את תפקידו של משה, לא ירשו בניו, אלא תלמידו. התורה לא סיפרה לנו מה עלה בגורלם של בני משה. מתבקשת כאן השאלה: מדוע לא הוריש משה את תפקידו ואת תורתו לבניו?

בירורה של שאלה זו, העולה מתוך לימוד הקשרה של פרשת הירושה, מצא אף הוא את מקומו בפרק יש נוחלין (ביב קט):

אמר רבי אלעזר: לעולם ידבק אדם בטובים שהרי משה שנשא בת יתרו יצא ממנו יהונתן, אהרן שנשא בת עמינדב, יצא ממנו פינחס.

הגמ' שם מזהה את יהונתן בן גרשם בן מנשה שנזכר בספר שופטים, עליו נאמר "הוא ובניו היו כהנים לשבט הדני" (שופטים יח ג), עם נכדו של משה רבינו⁴³. "כהנים לשבט הדני", היינו כהנים לפני פסלו של מיכה - כהנים לעבודה זרה.

38. דברים ו' ז'. ועי' גם שם ד' ט"ז, ו' כ"כ-ה, י"א י"ט.

39. "כשם שמצוה עליו ללמד את בנו. כך הוא מצווה ללמוד בעצמו" רמב"ם הלכות תלמוד תורה פ"א ה"ד.

40. גם ביחס למחלה ישנו תפקיד לאב. כך לשון הכתוב: "והיה ביום המחילו את בניו" (דברים כ"א ט"ז, ועי' במבין בהשמטות לספר המצוות לרמב"ם לאו י"ב). תפקיד זה הוא בקביעת הירוש, ואולי גם בקביעה כמה מקבל כל יורש. למרות הדעות השונות בעניינים אלה בפרקים ח' וט' בבבא בתרא, ברור הדבר שעיקר כחה של ירושה אינו מכח מעשה המחלה של האב, אלא היא עוברת מאליה לבניו.

41. מ"מ השו"ן חז"ל תלמידים לבנים בעניין לימוד התורה: "כל המלמד בן חבירו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו" (סנהדרין י"ט ע"ב). חז"ל בספרי (פיס' ל"ד), דרשו על הפסוק ושיננתם לבניך, שהתלמידים קרויים בנים. לימוד התורה נתפס כעין לידה חדשה. והרב המלמד תורה הוא המוליד. ועי' במורה הנבוכים לרמב"ם ח"א פ"ז.

42. עי' י"ט ע"ב: "אמר רבי אבא א"ר הונא אמר רב: מאי דכתיב... ועצומים כל הרוגיה (משלי ט') זה תלמיד שהגיע להוראה ואינו מורה".

43. הלימוד המחליף מנשה במשה. מבוסס על כך שהנו"ן של המלה מנשה בפסוק זה, נכתבת תלויה. עי' בירושלמי המובא להלן, ברכות פ"ט ה"ב. רבי חונא שמעון קמטריא בשם רבי שמואל בר חמון: ויהונתן בן גרשום בן מנשה נון תלוי, אם זכה בן משה ואם לאו בן מנשה. גם הבבלי וגם הירושלמי דרשו לגנאי, שהיה בן משה אך עשה כמעשה מנשה.

לעומתם מעמידה הגמרא את פינחס בן אהרן, שהתייצב מול מעשי הזנות והע"ז שעשו ישראל עם בנות מדין. זה מול זה: זרעו של משה כהנים לע"ז, וזרעו של אהרן נלחמים בה⁴⁴.

בדברי חז"ל אנו מוצאים שתכונות אלה במשפחות משה ואהרן, הורישו צאצאיהם גם לדורות הבאים אחריהם.

בירושלמי (ברכות פ"ט ה"ב) נאמר, שאותו יהונתן בן גרשם בן משה "כומר היה לע"ז, והארין ימים". הירושלמי מוסיף שהוא הנביא הזקן שישב בבית אל בימי ירבעם בן נבט [ומסתבר שכוונת הירושלמי לומר שהיה כומר לעבודת עגלי ירבעם⁴⁵].

יש להשוות אריכות ימים זו, עם אריכות ימיו של פינחס בן אהרן, שלדברי חז"ל הוא אליהו⁴⁶. השוואה נוספת זו מדגישה יותר את מה שעמדנו עליו למעלה: קלקלת ישראל לדורות, העבודה הזרה שהיתה בישראל, נתלית בביתו המקולקל של משה. מאידך, נתלים הלוחמים בעבודה זרה מפינחס ועד אליהו, בביתו של אהרן הכהן.

אצל משה התפצלו שתי הירושות שהוזכרו לעיל: ירושה משפחתית וירושא רוחנית. למשה יש בנים, אך אין הם ממלאים את מקומו. ירושת משה העיקרית - תורתו, עברה לתלמידיו (כדברי ר' יוחנן שהוזכרו לעיל).

ט. מורשה קהלת יעקב

כפי שראינו, תלו חז"ל את טטאיהם העיקריים של ישראל בדורות הבאים, בזרעו של משה. מדוע לא זכה משה לכך שבניו ימשיכו את דרכו?

תשובה לשאלה זו, תעמיד אותנו על השוה והשונה בין שתי הירושות: ירושת הרוח והירושא המשפחתית. הגמ' הנ"ל, תולה את קלקלת זרעו של משה ואת הצלחת זרעו של אהרן, בנשותיהם. מלבד הסבר זה, ניתן להציע הסבר אחר, כללי יותר, העולה מתוך דברי הגמ' (נדרים פ"א):

מפני מה אין מצויין ת"ח לצאת ת"ח מבניהן? אמר רב יוסף שלא יאמרו תורה ירושה היא להם.

"שלא יאמרו" אינו רק חשש מפני לזות שפתיים. התורה באמת אינה עוברת מאב לבן באופן אוטומטי כפי שאדם מוריש את נחלתו לבניו⁴⁷, ירושת הנחלה נעשית מאליה, ואילו את התורה יש ללמד.

כך מבאר המדרש (במד"ד י"ט), מפני מה ירש יהושע את תפקידו של משה ולא בניו של משה:

"נוצר תאנה יאכל פריה" (משלי כ"ח) מדבר ביהושע שהוא שימש את משה. כמה דתימא (שמות לג י"א) "ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל". למה נמשלה תורה כתאנה? שרוב האילנות הזית הגפן התמרה נלקטים כאחת, והתאנה נלקטת מעט מעט. וכך התורה: היום לומד מעט.

44. על אותו מעשה של בנות מדין. נענשו בני ישראל במגפה ואח"כ נצטווה משה למוותם. כפי שהזכרנו למעלה. מי שלא נזכר במפקד. מי שנענש ונהרג באותו חטא, איבד את זכותו בירושת הארץ.

45. מל"א י"ג.

46. שהש"ר ב'.

47. עיי' מהר"ל נתיבות עולם ח"ב, נתיב הענוה פרק ז'. המהר"ל מבאר שבאופן מהותי אין ראוי שהתורה תעבור מאב לבן.

ולמחר הרבה לפי שאינה מתלמדת לא בשנה ולא בשתיים. עליו נאמר: "נוצר תאנה". מהו "יאכל פריה"? פרי של תורה מלכות ושרות. שנא' (משלי ח טו) "כי מלכים ימלוכו בי שרים ישורו" וכן אידע ליהושע שלא ירשו בניו של משה מקומו, אלא יהושע ירש מקומו ... שהיה משמש את משה ביום ובלילה. ...

ירושא סתם, דומה לעץ פרי שפירותיו נלקטים בבת אחת. ירושת התורה דורשת זמן רב, ומסירות רבה. יהושע ששימש את משה, הוא שזכה לרשת את מקומו. מעין זה למדנו בגמ' (יומא עב.):

א"ר יוחנן שלשה זירים הן: של מזבח ושל ארון ושל שלחן. של מזבח זכה אהרון ונטלו. של שלחן זכה דוד ונטלו. של ארון עדין מונח הוא, כל הרוצה ליקח יבא ויקח.

כהונה ומלוכה ניתנו למשפחות נבחרות, ואילו התורה ניתנת לכל אדם. הגמ' לומדת את דבריה מהזירים, שהיו מעין כתרים סביב כלי המשכן. מכאן לקוחה לשונו של הרמב"ם (הלכות ת"ת פ"ג ה"א):

בשלשה כתרים נכתרו ישראל: כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות. כתר כהונה זכה בו אהרן. ... כתר מלכות זכה בו דוד... כתר תורה הרי מונח ועומד ומוכן לכל ישראל. שנא': "תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב". כל מי שירצה יבוא ויטול. שמא תאמר שאותם הכתרים גדולים מכתר תורה, הרי הוא אומר "כי מלכים ימלוכו" ... הא למדת שכתר תורה גדול משניהם.

הכתר הגדול מכולם, כתר תורה, אינו ירושה לאדם פרטי, אלא לאומה כולה. כדברי הספרי (עקב פ"ט מ"ח):

שמא תאמר ישנו בני הזקנים, ישנו בני הגדולים, ישנו בני הנביאים, תלמוד לומר "כי אם שמור תשמרון" (דברים יא כב), מגיד שהכל שוים בתורה. וכן הוא אומר "תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב" (שם ג' ט). כהנים לויים וישראלים אין כתוב כאן אלא קהלת יעקב.

יחוס אבות אינו עוזר בלימוד התורה, הכל שוים בתורה. אין הדבר תלוי אלא במדת המאמץ.

למדנו מדברי חכמינו, שאף שהתורה מורשה היא לישראל במובן הכללי, קיומה בפועל באדם מסוים, תלוי בהשתדלותו. בניו של משה, לא הפכו תלמידיו, ולכן לא יכלו להיות יורשיו הרוחניים. יתכן שזו כוונת חז"ל, שהסבירו שמשה נשא את בת יתרו ולכן יצא ממנו גרשם. משה יכול היה לרצות ללמד את בנו תורה, אך בנו היה צריך לרצות ללמוד, ולהיות בעל סגולות הרוח הנחוצות ללימוד. כאשר תנאים אלה חסרים, לא יכול היה משה רבינו להעביר את תורתו לבניו. הגמ' תולה את הבעיה בבת יתרי מכיוון שלא הצליחה לנטוע בבניה את הכרת הערך של התורה ואת הרצון לל. ידה⁴⁸. רק מי שמשתדל ולומד, יכול לזכות בכתר

48. הגמ' בב"ב ק"ט ע"ב לומדת לק' מעשי: "אמר רבי אלעזר לעולם ידבק אדם בטובים". ניתן להשוות דברים אלה לדברי ר' י' בפסחים מ"ט ע"א: "ת"ר לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד חכם, שאם ה' או גולה מובטח לו שבניו תלמידי חכמים". הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה הל"ב, מבאר שג' נושא אדם בת עם הארץ "אם מת או גולה בניו עמי הארץ

התורה. הזוכה בכתר התורה הוא היורש את התורה, הוא הממשיך את רבותיו עד למשה רבינו.
אמור מעתה, ישנו הבדל מהותי בין ירושת התורה לירושת נחלה. אדם יורש את נחלת אבותיו בלא שיעמול בה. מאידך, חייב אדם לעמול בתורה כדי שיזכה להתעטר בכתרה.

י. תורה וארץ ישראל - טובה חכמה עם נחלה

המלה "מורשה" נזכרת בתורה ביחס לשני נושאים:
תורה - "תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב" (דברים ל ז),
וארץ ישראל - "ונתתי אותה לכם מורשה..." (שמות י ח).
הירושלמי⁴⁹ מבאר את משמעותה של המלה "מורשה":

אמר ר' הושעיה כל מקום שני מורשה לשון דיהא הוא. התיבון: והכתיב מורשה קהלת יעקב? אמר לון: ואת (= ואית) דיהא סגין מינה, בעין דו לעי לעי הוא משכח כוליה⁵⁰.

ר' הושעיה מבאר שהלשון "מורשה" אינה כמתנה. זו לשון "דיהא" - לשון כהה, לשון המבטאת קושי.

הקשו על ר' הושעיה, שמצאנו פסוק הקורא לתורה מורשה, ותורה, לכאורה, אינה דבר הנקנה בקושי, אין היא צריכה מאמץ מיוחד מצדו של היורש!
ר' הושעיה השיב שגם לימוד התורה בא בקושי ואינו כירושא רגילה. האדם לומד ושוכח, לומד ושוכח⁵¹.

ישנה איפוא הבחנה בין לשון ירושה ללשון מורשה. ירושה באה לאדם בלא שיעמול בה. כדי לזכות במורשה, צריך עם ישראל להתאמץ.

הירושלמי דן מדוע לימוד התורה בא בקושי. אין הוא דן בשאלה מדוע ירושת הארץ באה בלשון מורשה - באה בקושי. לירושלמי היה ברור שישנו הבדל בין ירושת הארץ במובן הפרטי, הבאה לאדם בלא עמל, לבין ירושת הארץ במובן הלאומי. האומה כולה, היתה שרויה תמיד במאבקים על ארצה. ירושת הארץ באה תמיד בקושי.

נמצאנו למדים, שהתורה וארץ ישראל שוות בכך שהן נקנות ביסורים. התורה נקנית לכל אדם בקושי, וארץ ישראל נקנית בקושי לאומה.

מעין זה מובא בבבלי (ברכות ה):

תניא רבי שמעון בן יוחאי אומר: שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, וכולן לא נתנן אלא ע"י יסורין. אלו הן: תורה וארץ ישראל ועולם הבא.

ארץ ישראל ותורה נקראו "מתנות". אפשר היה לחשוב שמתנות אלה ניתנות בקלות, ללא קשיים. באה הגמי' ומלמדת שהן "נקנות" במחיר, ומחירן הם היסורים.

⁴⁹ יהו שאין אמו יודעת כתר התורה". תפקיד האם הוא להכיר בערך התורה ולהביא את בניה לרצות בה.

⁴⁹ ב"ב פ"ח ה"ב. מהד' ליברמן פרק ח' שורה 60. עי' בהערות שם.

⁵⁰ כל מקום שני מורשה לשון כהה היא. שאלוהו: והרי כתוב מורשה קהלת יעקב? אמר להם: האם יש קושי גדול ממנה, דורשים שיעמול. שיעמול והוא שוכח.

⁵¹ רבינו זה מופיע במקומות נוספים בדברי חז"ל. עי' למשל באדר"נ נ"ב פל"א (עמ' 68): דברי תורה קשים לקנות ונוחים לאבדן.

מדברים אלה עולה הסבר נוסף לסמיכות הפרשיות שבין ירושת ארץ ישראל לבין ירושת תפקידו של משה. לעיל פירשנו שסמיכות הפרשיות מלמדת, שגם התורה היא ירושה שיש להעבירה לדורות הבאים. כאן נתחדש שאע"פ שארץ ישראל היא ירושה, צריך עם ישראל לעמול כדי לזכות בה, כשם שיש לעמול על לימוד התורה. לפי הסבר זה מובן מדוע הובאו דיני ירושה ע"י בנות צלפחד ש"חיבבו את הארץ"⁵², ללמדנו שגם ירושת הארץ באה לעם ישראל מתוך השתדלות ומאמץ.

בדרך זו, הלומדת על ענין ירושת הארץ מתוך השוואתו ללימוד התורה, עולה מדברי הירושלמי שהזכרנו, לימוד נוסף. הירושלמי משווה בין תורה לארץ ישראל ע"י כך שגם בתורה ישנו קושי - קשה לזכור אותה. ניתן להסיק מכאן, שסכנת שיכחה קיימת לא רק ביחס לתורה אלא גם ביחס לארץ ישראל. כאשר מתרחק עם ישראל ממצבו הטבעי, מהקמת שמו על ארצו, עלול הוא לשכוח את משמעותה של ישיבתו בארץ. יתכן שחלק מהיסורים הבאים על העם ביחס לארצו, נובעים מקושי זה - לזכור אותה ולרצות בה. כמו לימוד התורה, גם לישיבת ארץ ישראל ישנה משמעות רוחנית, וכפי שראינו, ענייני הרוח דורשים מאמץ מיוחד כדי להעבירם הלאה. זהו עומק ההשוואה בין התורה לארץ ישראל. גם ארץ ישראל אינה סתם ירושה הבאה לאדם בלא שעמל בה. ארץ ישראל היא קנין בעל משמעות רוחנית.

במובן זה, שלובות שתי המורשות, של התורה ושל ארץ ישראל, יחדיו. בשעה שעם ישראל מתמודד עם שכחת ארץ ישראל, באה התורה ומזכירה לו מה משמעותה של ישיבת הארץ. רק כשישתדל העם בירושת הארץ, יזכה לה.

ירושלים לא תבנה כי אם כאשר ישתוקקו אליה בני ישראל תכלית תשוקה עד אשר יחוננו את אבניה ואת עפרה⁵³.

52. לעיל הערה 10.

53. סיום ספר הכוזרי.